

Біличенко О. Л.,

професор кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В КУЛЬТУРІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті авторка намагається висвітлити особливості функціонування національної художньої літератури в сучасному інформаційному суспільстві. Предмет дослідження становлять художні твори в їхній жанрово-стилістичній різноманітності. Визначено дискурсивні напрями досліджень, які свідчать про генетичну спорідненість інформаційного простору й художньої літератури і створюють унікальні можливості для нового бачення й сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття.

Ключові слова: інформаційне суспільство, художня література, культура.

Постановка проблеми. Досліджуючи особливості сучасної художньої літератури з огляду на функціонування культури сучасного інформаційного суспільства, доречно навести слова Ц. Тодорова: «Сучасна література надзвичайно багатоманна: хто насмілиться сьогодні чітко розмежувати те, що є літературою, і те, що нею не є, з огляду на невблаганне різноманіття друкованих творів, які з різних поглядів прийнято вважати літературою?» [10, с. 6].

Тому, на нашу думку, сучасну українську художню літературу можна розглядати як одне з комунікаційних середовищ у культурі інформаційного простору сучасності.

Важливою для нашого дослідження української художньої літератури стала теорія поля літератури французького соціолога-постструктураліста П. Бурдьє, яка сприяє формуванню метатеорії інформаційного суспільства і є наслідком сучасних глобалізаційних процесів у світі [1]. Дослідження П. Бурдьє привернули увагу українських науковців, зокрема В. Іванова, Г. Почепцова, які зробили спробу багатоаспектно розкрити концепцію поля [5, 9]. Незважаючи на те що вивченню безпосередньо художніх текстів у моделі «теорія поля» П. Бурдьє приділено недостатньо уваги, ця теорія надає нам можливість дослідити функціонування художньої літератури в інформаційному суспільстві, а також роль її представників у полі «великих» і «малих» літератур.

Досліджуючи специфіку української художньої літератури початку ХХІ ст. в контексті розвитку інформаційного суспільства, згадаймо й роботу Б. Парамонова «Формалізм: метод або світогляд», яка фокусує увагу на розриві сучасної літератури зі старими парадигмами, «стильовими епохами» в розвитку літератури, наполягаючи на екліктичності, плюралістичності, ненормованості, маргінальності й позбавленості стилю сучасної літератури та культури загалом [8]. Спроби виявити певну структурність, нові доміанти розвитку Б. Парамонов трактує як провінціалізм. У своїх міркуваннях, зазначимо, дослідник фактично підтверджує постмодерністську стратегію Ж. Дерриді і Ж.-Ф. Ліотара [4; 6].

У вітчизняній науковій літературі бракує робіт щодо ґрунтовних наукових досліджень становлення й функціонування саме української художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Зазначені нами праці є переважно оглядовими й не дають задовільного теоретичного аналізу феномена національної художньої літератури в інформаційній структурі суспільства.

Метою статті є визначення тенденцій розвитку української художньої літератури в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що сучасна культура переглядає стосунки між матеріальним та ідеальним. Дихотомія матерії й духу, реального та ідеального, світу і слова в наш час не описує координати сучасної культури. Передумови цих змін уперше з'явилися на початку ХХ ст., коли науковці, зокрема В. Вернадський, переглядають межі між ідеальним і реальним [2, с. 118–120].

На переконання Ю. Лотмана, внутрішня організація художньої літератури, її відмінність від інших класів текстів, які відносно однорідні щодо спільної системи культури, повторює загальні принципи її організації [7]. Література ніколи, як зазначає науковець, не являє собою аморфно-однорідної суми текстів: вона не тільки організація, а й механізм, що самоорганізується.

У зв'язку з цим науковці виокремлюють два типи історико-літературних систем:

1) системи діахронні, що характеризують динаміку літературного процесу в хронологічних масштабах (культурна ера – літературна епоха – етап літературного розвитку – історико-літературний період);

2) системи діахронні, що характеризують «якість» літературного процесу, його естетичну своєрідність (типи культури – літературні напрями – літературні течії – ідейно-естетичні потоки – жанрові та стильові тенденції – літературні школи).

«Велика література» на сьогодні не являє собою єдності, вона розколота на спільноти, які ігнорують одна одну та вибудовують власні програми.

Література однієї доби може осмислюватися з кількох точок зору, і межі поняття «література» можуть, згідно з Ю. Лотманом, розходитися діаметрально [7]. Коливання між ними забезпечує системі загалом необхідну інформативність. Водночас із включенням або виключенням тих чи інших текстів із галузі літератури спрацьовує механізм ієрархічного розподілу літературних творів і їхньої ціннісної характеристики. Залежно від тієї або іншої загальнокультурної позиції, за основу розподілу беруться норми стилю, тематика, зв'язок з певними філософськими концепціями, виконання або порушення загальноприйнятої системи правил, але незмінним залишається сам принцип ієрархічної ціннісної характеристики: усередині літератури тексти також належать до аксіологічних «верху», «низу» або нейтральної межової сфери.

Залежно від історичних умов, моменту, який переживає певна література у своєму розвитку, та або інша тенденція може брати верх. Але знищити протилежну вона не в змозі: тоді зупинився б літературний розвиток, оскільки його механізм полягає в напруженні між цими тенденціями.

Різкі соціальні зміни останніх років призвели до того, що письменник утратив чітке уявлення про свого читача, про те, який він, чого він хоче від сучасної художньої літератури. Якщо не зважати на масову комерційну літературу, письменники пишуть переважно для вузького навкололітературного товариства. Інколи ця ситуація узагальнюється й робиться висновок про «кінець літератури», що витісняється масовою культурою та більш агресивними видами мистецтва. Але, на нашу думку, мова може йти скоріше не про кінець літератури, а саме про незнання читача, про ізоляцію авторів від потенційних читачів, оскільки читач формує письменника так само, як і письменник читача.

Іншим прикладом внутрішньої організації національної літератури як цілісного організму може бути протиставлення «високої» та «масової» літератури. У межах спільної національної літератури завжди відчувається розмежування на літературу, яка складається з унікальних творів, що важко підлягають класифікаційній уніфікації, і компактною, однорідною маси текстів. «Вершинна» й «масова» література можуть набувати в конкретних умовах різноманітних значень: соціальних, естетичних і загальнофілософських. Постійним буде тільки їхнє функціональне протиставлення.

На фоні інформатизації літератури в сучасній вітчизняній культурі з'являються такі нетрадиційні й незвичні явища, як літературний комерційний проект. Плановість, серійність, уніфікованість і відвертий товарний вигляд «літературного продукту», що рекламується, пропонується на книжковий ринок як свого роду «бренд», – усі ці явища, нові для сучасної вітчизняної культури та літератури, розвиваються в умовах комерціалізації суспільства.

Національна художня література є репрезентантом ідеалів і уявлень, зокрема міфічних, які існують у соціумі. У будь-якому тексті художньої літератури можуть бути відтворені ідеї, цінності, соціальні ролі, образи людей, які характеризуються бажаними або небажаними статусами й позиціями, моральними якостями. Тобто, художня література є джерелом соціальної інформації.

Як уже зазначалось, у наш час відбувається перехід від писемної до електронної культури. Епоха збереження «паперових знань» закінчується. Інформаційні ресурси, які раніше являли собою друкований текст із чорно-білою або кольоровою графікою, усе частіше представлені у вигляді медіа-ресурсів, записаних на різних носіях: аудіо– та відеокасети, CD-диски чи дискети. Величезною кількістю медіа-ресурсів володіють Інтернет і локальні мережі. Ці зміни, звичайно, не можуть не позначитися на ролі української художньої літератури, її місці серед інших комунікаційних ресурсів.

Будь-який текст, створений у той або інший період часу, у тому або іншому місці, представником тієї або іншої країни, народу, може розглядатися як невід'ємна частина єдиного ментального процесу, характерного для інформаційної системи, що існує в цей момент. А певна сума текстів може свідчити про масштабну тенденцію розвитку й існування цього суспільства.

Спад показників читання та розповсюдження друкованої української художньої літератури є багато в чому наслідком універсальних культурних процесів, що характерні для всіх країн, які перебувають у стані модернізації. Для нашої країни є характерним історично сформований завищений статус літератури, надзвичайна роль художньої літератури в суспільному житті, витіснення літератури із культурної арени й маргіналізація читання, які сприймаються як трагедія національного масштабу, що викликає обурення носіїв вітчизняної культурної традиції.

На сьогодні спостерігається невідповідність національної

літературної системи запитам реальної та потенційної аудиторії. Це пов'язано з розпадом механізму трансляції літературних зразків, розривом зв'язків між різними рівнями й ланцюгами літературної системи, самоізоляцією її сегментів, зокрема читачів. За роки незалежності із механізму пропаганди національної літератури та літературної культури випала низка ланцюгів: зникли спеціалізовані установи, які сприяли встановленню взаємозв'язків творців і читачів; розпалася система книжкової дистрибуції, система міжбібліотечного абонементу, що була важливою для регіональної книжкової спільноти; склалася диспропорційна видавнича географія, коли переважна кількість друкованої продукції видається в столиці, що поставило більшість населення, зокрема у віддалених регіонах, у нерівне становище стосовно столичних жителів; утратили свою роль «товсті» журнали, які задавали літературні орієнтири та формували для читача літературний простір; розпад системи гарантованого комплектування призвів до того, що переважна кількість (80%) друкованої продукції не потрапляє до бібліотеки; зруйнувалася інформаційна система книжкового ринку, зокрема та її частина, яка забезпечувала пошук книг, що вийшли раніше; із медійного простору загалом практично зникли літературно-критичні передачі.

Так, у читацькому репертуарі, зокрема в провінційному, практично відсутні лауреати літературних премій, державних премій, премій різних літературних журналів і видавництва.

Отже, коло читання масових категорій складається на сьогодні поза впливом інтелігенції та звичних каналів літературної комунікації. Видатні авторитети світової літературної культури для широкого читача практично не існують.

Це пояснюється тим, що в переламні історичні періоди висока авангардна культура стає все більш замкненою й відокремленою, зорієнтованою на саму себе та «своє» коло близьких: це, наприклад, твори, які визначають літературний процес, але за своєю стилістикою не визнані публікою. Сучасні вітчизняні тексти відрізняються інколи підкреслено епатажним характером, з метою як можна голосніше заявити про свою «інакшість» і відокремленість від «маси».

За всієї природності внутрішнього самовідокремлення високої культури, її дистанційності від публіки теза про те, що мистецтво не призначене для натовпу, існує тільки для обраних, теза, яка вийшла зі сфери творчості й така, що набула статусу ідеології, виключає саму можливість комунікації та трансляції культурних норм. У свідомості інтелігенції закріпилося й постійно демонструється зневажливе ставлення до масового читача, його смаків і уподобань.

Розвиток інформаційної цивілізації формує не тільки конкурентів художньої літератури, а й нові засоби пропаганди літературних творів. Інтернет створює конкуренцію книговидавництву, але для літератури як сукупності текстів він є потужним каналом розповсюдження.

Сучасний інформаційний простір утворений зі значної кількості комунікаційних каналів, що, з одного боку, полегшує для індивіда процес одержання інформації, а з іншого – ускладнює умови раціоналізації комунікації та конституювання світу. Комунікаційні канали забезпечують постійний взаємозв'язок між виробниками, посередниками й реципієнтами інформації, змінюючи свою інфраструктуру, перетворюючись на більш насичені та об'ємні. Власне друкована інформація на традиційних паперових носіях є зараз тільки одним із каналів, який забезпечує доступ до змісту текстів художньої літератури. Ще одним із каналів є Інтернет як форма трансляції текстів. За статистичними даними, кожний десятий читач, котрий читає художню літературу,

звертається до Інтернет-каналів. Ця група читачів представлена переважно молодими й активними читачами. Отже, твори національної художньої літератури, які містять духовні цінності, доповнюються комунікаційними та інформаційними артефактами, які дають змогу літературі виступати як підсистема, що об'єднує у своїй структурі інформаційні й комунікаційні рівні.

Зазначимо, що однією зі специфічних умов духовного розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. є тенденція, коли художня творчість замінюється літературним «конвейером», спрямованим виключно на задоволення найпростіших людських потреб, що виявляються на рівні інстинктів. Псевдотворчі носії нової духовної культури стали формувати й поширювати в суспільстві деструктивні ідеї. Таким носієм деструктивних ідей у сучасному соціумі стала й художня література, передусім масова література.

Літературний процес в Україні представлений кількома яскравими посталями письменників, які претендують на статус сучасних письменників-інтелектуалів. Серед них і уславлені письменники, котрі стали класиками ще радянської літератури, і ті, хто прийшов у літературу наприкінці 1990-х рр.

2000-і рр. позначені стабілізацією в читанні літератури масових жанрів. Спостерігається формування попиту на твори вітчизняних українських письменників: Ю. Андруховича, Л. Дереша, О. Забужко, І. Карпи, С. Жадана. Українська література опинилася в центрі уваги українського суспільства. Відзначимо твори Л. Костенко «Записки українського самашедшого», В. Шкляра «Чорний ворон», М. Матіос «Вирвані сторінки з автобіографії» та О. Забужко «Музей покинутих секретів». У творах вітчизняних письменників відображено кризові процеси українського суспільства. У гуманітарній сфері відповідь на найбільшчі питання може дати тільки література. Тому останні двадцять років в Україні фаворитами були автори з яскраво вираженою публічною позицією.

Усього в Україні 1 200 видавництв різної форми власності й кілька десятків – державної форми власності. Серед них одним із потужних видавництв в Україні є «Фоліо», головною спеціальністю якого є художня література.

Видавництва, що спеціалізуються на виданні сучасної української художньої літератури, не так багато: львівська «Кальварія», івано-франківська «Лілея-НВ», київський «Факт», «Основи», харківське «Фоліо». Видавництво «Кальварія» друкує твори виключно української художньої літератури. Середній річний наклад становить 120–130 тис. Видавництво «Богдан» друкує також художню літературу й перекладені твори відомих світових письменників.

Негативним явищем в українському суспільстві є також недостатнє фінансування державою бібліотек, недоступність української художньої літератури та й світової високохудожньої літератури взагалі через книжкову торгівлю з обмеженою купівельною спроможністю населення. Відзначимо той факт, що з 1991 р. знято цензуру з роботи видавництв, і побажання споживача книги, його ставлення й частота звернення до книги стають головною умовою функціонування книжкового ринку.

Висновки. Українська художня література, стан інформаційного суспільства та його культура – взаємопов'язані чинники й показники його духовного рівня. Без виправлення негативної ситуації, яка склалася в країні, докорінної зміни ставлення влади до політики книгодрукування, зорієнтованої на забезпечення повернення національної художньої літератури в систему інформаційного суспільства як найважливішої складової, неможливий подальший цивілізаційний розвиток України. Читання – це ког-

нітивний процес, оскільки забезпечує новими та поглиблює вже наявні знання під час взаємодії з текстом, що потребує від читача високого ступеня активності й уваги. В епоху інформаційної глобалізації читання тісно пов'язане з інформаційною діяльністю, набуває нових форм і наповнюється новим змістом, перетворюється на складову інформаційної культури. Виявлення генетичної спорідненості між інформаційним простором і художньою літературою створює унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності нового тисячоліття. Українська художня література є віддзеркаленням реальності, що формує специфіку відчуття цієї реальності, виступає як передчуття змін, що відбуваються в інформаційному середовищі.

Література:

1. Бурдые П. Поле литературы / П. Бурдые ; пер. с фр. М. Гронаса // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 45. – С. 22–87.
2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – Вып. 2. – № 18. – С. 118–120.
3. Деррида Ж. Письмо и различие / Ж. Деррида. – СПб. : Академ. проект, 2000. – 428 с.
4. Деррида Ж. Позиції: бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Кристевою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта / Ж. Деррида. – К. : Наукова думка, 1994. – 158 с.
5. Иванов В.В. Постановка задачи реконструкции текста и реконструкции знаковой системы / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 3–25.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т эксперим. социологии, 1998. – 160 с.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – М. : Наука, 1970. – 271 с.
8. Парамонов Б. Формализм: метод или мировоззрение / Б. Парамонов // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 14. – С. 35–50.
9. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии XX века / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл.-бук. ; К : Ваклер, 2001. – 352 с.
10. Тодоров Ц. Понятия литературы та інші есе / Ц. Тодоров. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.

Беличенко О. Л. Особенности украинской художественной литературы в культуре современного информационного общества

Аннотация. В статье автор делает попытку осветить особенности функционирования национальной художественной литературы в современном информационном обществе. Предмет исследования составляют художественные произведения в их жанрово-стилистическом разнообразии. Определены дискурсивные направления исследований, которые свидетельствуют о генетической связи между информационным пространством и художественной литературой и создают уникальные возможности для нового видения и восприятия социальной реальности нового тысячелетия.

Ключевые слова: информационное общество, художественная литература, культура.

Bilychenko O. The peculiarities of the national literature in the culture of contemporary informational society

Summary. The author tries to deal with the questions of peculiarities of national fiction functioning in contemporary informational society. The subject of investigation is the fictions in their genre and stylistic variety. Discursive tendencies are identified in the article, which indicate genetic similarity between informational space and fiction and create unique opportunity for new vision and perception of social reality of new millennium.

Key words: informational society, fiction, culture.